

שמע: מה יתן, ולכן
ג. ב. אלה י' ב' ק

הרב אברהם שאולי

מקורות הלכה ואגדה אצל ביאליק ועגנון

א. המתמיד

בשחר, בשחר בטרם יכירו / בין תכלת ללבן, בין זאב לבין כלב. בברכות ט, א: "ר' מאיר אומר משיכיר בין זאב לבין כלב".

ובטרם מקדמי אשמורות יקומו / התגבר כארי לעבודת הבורא. לשון הטור, שממנו נצטמצם לשון השולחן ערוך (סימן א): "צריך האדם להתגבר כארי לעבודת בוראו, אף אם ישאנו יצרו... איך תעמוד משנתך ועדיין לא שבעת משנתך, התגבר עליו לקום, ותהא אתה מעורר השחר ולא השחר מעוררך".

בטורי זהב (שם): "עיקר גבורה כנגד יצר הרע שנאמר: "איזהו גיבור הכובש את יצרו", ואמר כארי, כי טבע הארי אשר אין לו מוראה משום בריה, כן לא יעלה על לב אדם מורא יצרו".

יום תמיס, חצי לילה ממקומו לא ימיש / שם יאכל לרעבו את פתו השחורה.

רמב"ם (הלכות תלמוד תורה, פרק ג, הלכה ג): "כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל... ובתורה אתה עמל". ושם בהלכה יב: "אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שמצעה גופו תמיד ולא יתן שנה לעיניו ולעפעפיו תנומה". — לפי זה אור הלכה נופל גם על דברי המשורר, הלאה: "וש מורות ש תי עיני הנער ת דבקה".

כי חלק יחלק לידות את יומו / האחת לצרכי העלש לתורה. רמב"ם (שם): "היה עוסק במלאכתו ג' שעות ביום ובתורה תשע".

רק ציץ זהב אחד על מצח כהנים / עטרת פז אחת בראשי השרים... / על ראש נערנו יציצו שני כתרים.

יומא עב, א: "בשלשה כתרים נכתרו ישראל, כתר תורה, כתר כהונה, כתר מלכות. שמא תאמר שאותן הכתרים גדולים מכתר תורה... וראה בלחם משנה (יד החזקה, פרק ג, הלכה א): "ודאי שהוא גדול מן הכהונה".

תבלין הלכותי לטורי המשורר הם חברי ראש ישיבת וולוויץ, הגאון רבי נפתלי צבי יהודה ברלין ז"ל בהקדמה לפירושו על שיר השירים "מיטב שיר" (ווארשה, תרנ"ו): "התורה לישראל בגלות כקרבתות ותלמידי חכמים הקמים לעסוק בתורה בלילות, דומים לכהנים ולויים".

ויחל הנער כי פרחי תוחלת / ויראו לו אחרית / ולבבו לאהבה פנתו יחדו.

ושוב מתורת הנצי"ב, רבו של המשורר: "באהבתה תשגה תמיד" — באהבתה אתה רשאי לשנות. והיינו משתגע ויוצא מדרך הכבושה לרבים, שוגה מדרך העולם. מה שאין כן במי שדבק באהבה של תורה ויצא מדרך אנוש אינו מתבוזה, אילת אהבים ויעלת חן' — שמעלה חן על לומדיה (קדמת העמק).

ויראו לו אחרית. ברכות יז, א: "כי הוּו מפטרי רבנן... אמרי ליה הכי, עולמך תראה בחייך ואחריתך לחיי העולם הבא ותקוותך לדור דורים".

ב. מתי מדבר

ומעשה בערבי שנטל חוט אחד מציצית כנף בגדם / וייבש כל גופו מיד / עד שהשיב האשם למקומו.

מקור האגדה בבא בתרא (עג, ב): "פסקא חדא קרנא דתכילתא בחד מינייהו ולא הוי מסתגי לן". ובתוספות שם רצו להוכיח מכאן, "שיש ציצית למתים" ודחו מדברי המדרש שנכנסו חיים לקבר, אבל אחרי כן הוכיחו ממדרש שגם המתים חייבים בציצית ע"ש הכתוב ועשו להם ציצית, לדורותם — לדוריתם.

ג. מגילת האש

תלי תלים של פירושים כתבו מבקרי ספרות על הנסתר של מגילת האש. אולם מקורותיה גלויים, כי הלא המשורר בעצמו כתב בראש

מגילתו — „מאגדות החורבן“, ויש להסתכל לא רק במקורות האגדה אלא גם בתגי ההלכה.

כל הלילה רתחו ימי להבות והשתרבבו לשונות אש מעל הר הבית... הבעט בכסאו אלקים, וינפץ לרסיסים כתר? וכשנצנץ השחר על ההרים... ותשקענה לשונות האש מהיכל ד' השרון.

בגמרא (תענית כט, ו): „בשבעה נכנסו נכרים להיכל ותשיעי סמוך לחשיכה הציתו בו את האור... ר' יוחנן אומר אלמלא הייתי באותו הדור, לא קבעתי אלא בעשירי, שרובו של היכל נשרף בעשירי“.

המשורר נאמן לדברי ר' יוחנן שההיכל היה בוער „כל הלילה — עד שנצנץ השחר“.

נימוק הלכותי של הגאון „החתם סופר“ (אורה חיים, סימן לג) נותן גם טעם לשבח לדברי המשורר. הוא מסביר, למה באמת לא קבעוהו בעשירי? והוא משיב: „ובאו פריצים וחיללוהו ומששלטו בו זרים והציתו בו אש יצא לחולין ונמצא שעשירי נשרף בית של חול“ — „בעט בכסאו וינפץ לרסיסים כתר“, כביכול, כבר יצא לחולין.

הקדע אלקים את הפרפוריה ויזר קרעיה לרוח?
בראש (תענית פרק ד, סימן לו): „כתב רבינו מאיר ז"ל (מהר"ם מרוטנבורג) נהגו קדמוננו בכל ארץ אשכנז שלא להתעטף בציצית בתשעה באב ואסמכוהו אקרא דכתיב, בצע אמרתו ואמרינו במדרש, בוע פורפין דידיה, פורפין — „פורפריה“.

וארי האש אשר ירבץ על המזבח תמיד יומם ולילה.
בגמרא (יומא כא, ב): „ה' דברים נאמרו באש של מערכה רבוצה כארי“, ברשי' (שם): „והיתה דומה לארי רבוע“.

וישאג כאריה ויספוק את כפיו ותעל השכינה מעל החזרות.
ביומא (שם): „רבוצה כארי, והתניא אמר רבי חנינא סגן הכהנים אני ראיתה ורבוצה ככלב, לא קשיא, הא במקדש ראשון, הא במקדש שני, הגאון ר' יעקב רישר בפירושו „עיון יעקב“ כותב: „במקדש ראשון שרתה השכינה ואלקינו כאריה נמשל כדכתיב:

אריה שאג מי לא יירא, ה' ממרום ישאג, שאג ישאג על נוהו“ (ראה ברכות ג).

ואגלח את ראש נזרי... ואשליך את קוצותי לפני ארי האש על המזבח ובן רגע עלו תלתלי בלהב הזבח השמימה ופאר עלומי היה לאפר.

בגמרא (נזיר ד, ב): „אמר רבי שמעון... וקוצותי סדורות לו תלתלים“, ובמשנה (מדות, פרק ב): „דרומית מזרחית היתה לשכת נזירים ששם הנזירים היו מבשלים את שלמיהם ומגלחין את שערם ומשלחין תחת הדוד“, ואולי לזה נתכוון המשורר — „בלהב הזבח“.

ד. „האתרוג“ לרשי' עגנון

סיפור „האתרוג“ לשי' י. עגנון (כרך סיפורים „האש והעצים“) מתאר טיפוס איש הלכה מובהק, המגשם את הצדק והיושר בחייו מוחה נגד גזל עניים ואנקת יתומים.

גיבורו של הספר הוא הגאון הירושלמי הרב מטפליק (ר' שמשון אהרן פולונסקי זצ"ל, מחבר ספר „דברי אהרן“) — „מלבד שהוא גדול בתורה זי ראה תרי הוא עוסק בצרכי העניים ומשחיר עצמו עליהם בפני קשוחי-לב הרחוקים מצדקה ומתבזה בפני הממונים שפרנסת העניים מסורה בידם... יש רבנים שמשבחים אותם מחמת תורתם, מחמת חסידותם, מחמת פיקחותם או מחמת ידיעות, אותו הרב כולן ישנן בו. ראוי הוא שיעטרהו בזהובים וידור במקום נאה, אבל דר הוא בשכונה ענייה, בדירה שפלה... רוב שכרו שהוא משתכר מן הרבנות מחלק הוא ליתומים ואלמנות“.

מעשה שתיה כך היה, אותו גאון יצא למחרת יום הכפורים ונמצא עומד בחנות של מוכר אתרוגים ב„מאת שערים“, עומד לפני תיבה לבדוק באתרוגים... לאחר שבהר לו אתרוג שאל אח החנווני, אתרוג זה בכמה? אמר לו, הנית הזקן את האתרוג ואמר כל כך מעות אין בידי, אמר לו החנווני, רבי, אם אתה מבקש אתרוג כשר צריך אתה לשלם כך וכך, כשם ששילם לי רב פלוני

וגברא פלוני... ענה הזקן ואמר לו: אף המעות שלוקחין בהן אתרוג צריכות להיות כשרות..."

ביום טוב הראשון של חג השכים הסופר והלך לבית הכנסת, כיון שנכנס הניח את אתרוגו על השולחן וישב לעיין בספר. בבית הכנסת לא היה אלא זקן אחד שטייל אילך וחסב מחשבות בתורה. דרך הילוכו הגיע אצל השולחן וביקש רשות לראות את האתרוג... ביקש הרב לצאת ידי חובתו והסופר נתן לו במתנה. לאחר שבירך שאלו הסופר היכן אתרוגו שקנה בחנות? הביט בו הרב, בעיניו הגדולות והנאות שעירסן המקום בפקחות ותמימות וסיפר לו מה שאירע לו: "בעל בית אחד דר בשכונתי, אדם קשה, בעסן ורגזן אבל מהדר במצוות". הלה קנה לו אתרוג במחיר יקר, הדר שבהדר. בבוקר שמע הרב קול בכיית תינוקת. שאל למה בוכה? סיפרה לו הרבנית שהתינוקת שיחקה באתרוג ונפל מידה ונשברה פיימתו והכתה אותה אמה. "יודעת עלובה זו מה מוכן לה מבעלה ולאותה ילדה יתומה שהכניסתה אמה לבית אב חורג... ועד שלא בא המהדר במצוות מהמקוה שטבל בה קודם נטילת הלולב, הודרו הרב ובא אצל התינוקת ואמר לה: "הא לך אתרוג שלי ותנה אותה לאמך, ואם יאמר אביך דבר, תאמר לו אמך, שהרב היה כאן וראה את אתרוגך ואמר שאינו כשר, וכדי לזכותך במצוה כשרה נתן לך את האתרוג שלך במתנה גמורה על מנת להחזיר".

כוונת הסיפור גלויה. כאן יחס הערצה לדמות איש ההלכה, הקובע שאין המצוה מועילה במקום שדיני הצדק מתחללים, כי זו מצוה הבאה בעבירה. "אני ה' שונא גזל בעולה". צער ילדה יתומה שקולה כנגד הידור מצוה. אולם ישנם כאן נימוקי הלכה המשמשים כעין עיטורים לסיפור.

בגמרא (סוכה ל, א): "לולב הגזול פסול ביום הראשון משום ולקחתם לכם וביום שני משום מצוה הבאה בעבירה". הגדרת מצוה הבאה בעבירה לפי דברי התוספות היא שמהמת העבירה באה המצוה, אלמלא גזל, למשל, לא היה לו הלולב. לפי פירושו של "פני יהושע" (שם) הסובר ביום טוב שני, "מתוך שיוצא בשאול יוצא בגזול". גם שמואל, הסובר כך "משמעו שאין המצוה באה על

ידי עבירת הגזל, שכן היה יכול לכלי לגזולו וליטול את הלולב בתורת שאלה.

אולם ה"תתם סופר" (בחי'דושויו לפרק לולב הגזול) תמה: שואל שלא מדעת הרי אף הוא גזלן? אבל לפי פסק הרמ"א (סימן תרמט, סעיף ה) מותר לטול לולב בלא דעת חברו בשאר הימים, שנוח לו לאדם לעשות מצוה בממונו, ולכן זה כשאל.

אכן, בסיפור עגנון היה הרב שואל מדעת וקיבל את האתרוג במתנה גמורה, ואפילו מתנה על מנת להחזיר בחשבת מתנה. אלא שנחלקו הראשונים, אם הנותן צריך אחר כך לחזור ולקנות האתרוג בקנין גמור (עיין רא"ש, סוכה מא, ב) או שממילא חוזר אליו לאחר שיצא בו.

"אף המעות צריכות להיות כשרות" — נושא שדנו בו כמה גדולי האחרונים הוא דינו של אתרוג הבא לידי אדם בעבירת ריבית, אם פסול הוא כמו לולב הגזול (עיין מחנה אפרים, הלכות ריבית, סימן ב ופתחי תשובה, יו"ד, סימן קסא, בשם התפארת צבי). בגזילה נפסק הדין שאף אבק גזל פסול.

ה. הגן-עדן של ר' ישראל איסרלין

הסיפור הקצר של ש. י. עגנון "מפני מה לא הניחו את הגאון ר' ישראל איסרלין, להכנס לגן עדן", גורר אחריו בעיה הלכותית.

הסיפור כולו מקורו בגמרא (בבא מציעא סב, א): "שנים שהיו מהלכים במדבר וביד אחד קתון של מים. אם שותים שניהם — מתים. ואם שותה אחד מהם, מגיע לישוב. דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד במיתתו של חברו, עד שבא ר' עקיבא ולימד: וחי אחיך עמך" — חייך קודמים לחיי חברך".

עגנון מספר שר' ישראל איסרלין, בעל "תרומת הדשן" מעשה זה בא לידו והוא וויתר על המים ומסר את הכד לחבירו. מלאכי השרת לא הניחו את הגאון להיכנס למחיצתו בגן עדן משום שפסק נגד ר' עקיבא, והלא קיימא לן: הלכה כר' עקיבא מחבירו.

בספר "תרומת הדשן" אין למצוא שום רמז להלכה זו, גם הרמב"ם ב"משנה תורה" אינו מביא את הברייתא. אולם אחד מגדולי הראשונים, והוא רבו של "תרומת הדשן" ר' יצחק מוויינא, בעל

„אור זרוע“ הביא את הברייתא ככתבה וכלשוונה, נמצא שהלכה כר' עקיבא.

הגאון הנצי"ב בספרו „העמק שאלה“ (סימן קע"ז) תמה: „וכי בשביל קיום הכתוב, וחי אחיך עמך, מחויב אדם להמית עצמו? ומה תועלת יהיה לחבירו אם גם הוא יגוע אתו יחד? לכן מוכיח הנצי"ב שכוונת הברייתא היא באופן שיש ספק שאם ישנו שניהם ישארו בחיים.

רבן של ישראל, מרן אברהם יצחק הכהן קוק, תלמידו המובהק של הנצי"ב, הוכיח שאפילו רבי עקיבא האומר „חייך קודמים“ לא בא אלא לשלול סברת בן פטורא „מוטב שישתו שניהם וימותו“ אבל אם רצה ליתן לחבירו משום שחי חבירו יקרים אצלו מחייו, אין איסור בדבר. ולבסוף כותב הרב: „בעצם הדין מסופקני אם גם במחלוקת זו הלכה כר' עקיבא מחבירו“ (משפט כהן, סימן קמא).

אולם הרב ר' יחיאל יעקב וויינברג זצ"ל בספרו „שרידי אש“ (סימן שה) כותב שהלכה זו תלויה בדין אחר. אם יחיד רוצה למסור נפשו כדי להציל חבירו, דבר זה תלוי במחלוקת הראשונים: במקום שאמרו „יעבור ואל יהרג“ אם יכול אדם להתמיר על עצמו וליהרג ולא יעבור. שהרמב"ם וסייעתו סוברים מתחייב בגפשו הוא והתוספות והרא"ש סוברים שאם נהרג ולא עבר נקרא חסיד. אף הוא מביא מספר „הליכות אליהו“ להגאון ר"א מפרוז'ינא שמוותר לו לאדם להתמיר על עצמו ולמסור נפשו בעד חברו. והרי זה ראייה לאגדת עגנון על בעל „תרומת הדשן“.